

De collectieve en structurele dimensie van een begrip

Veerkracht nader beschouwd

Door **Mariël van Pelt & Maja Ročak**

De zweem van louter optimisme die vaak om het begrip 'veerkracht' heen hangt is niet terecht, vinden Mariël van Pelt en Maja Ročak. Mits benaderd vanuit een collectief en kritisch perspectief kan veerkracht niettemin veel betekenen voor het sociaal werk.

Veerkracht, je staande houden en terugveren na tegenslag, is een begrip dat de laatste jaren sterk aan populariteit heeft gewonnen. Het begrip is 'in'. Zo is er een internationaal netwerk van 'veerkrachtige steden', de koning had het over veerkracht in zijn laatste troonrede en in sociaal beleid duikt het begrip steeds vaker op. Dat is niet

verwonderlijk: de laatste jaren is er een flink aantal gebeurtenissen geweest die druk teweegbrengen in het gewone leven van mensen en een beroep doen op de veerkracht van individuen en gemeenschappen. Steeds meer geldt dit ook voor (groepen) mensen die tot voor kort weinig last hadden van tegenslag. Denk maar aan de coronapandemie, de hoge energieprijzen, de klimaatcrisis en de negatieve gevolgen van overheidsbeleid, zoals de

Foto: Jos Reinders

toeslagenaffaire en de afhandeling van de aardbevings schade in Groningen. Veerkracht is in die zin ook een ‘wraang’ begrip. Alleen bij tegenslag wordt veerkracht aangeboord en zichtbaar. Tegenslag is de doffe en veerkracht de blinkende kant van dezelfde medaille. Het optimisme dat om het begrip ‘veerkracht’ heen hangt, is volgens ons dan ook niet terecht. Toch zijn wij van mening dat veerkracht, mits benaderd vanuit een collectief en kritisch perspectief, het sociaal werk veel te bieden heeft en andersom, dat het sociaal werk van betekenis is voor veerkracht. In dit artikel leggen we uit waarom en hoe we hier met ons lectoraat Sociale Veerkracht aan willen werken.

Collectief én kritisch

‘Veerkrachtig zijn’ is deels een persoonlijke eigenschap. Het kenmerkt zich in doorzettingsvermogen, flexibiliteit en zelfvertrouwen, maar ook iemands hormoonhuishouding speelt een rol.

Deze kenmerken zijn voor een groot deel erfelijk beperkt (Kaulingfreks et al., 2021). Dat betekent dus ook dat veerkracht niet volledig maakbaar is. Een individueel perspectief op veerkracht is echter te beperkt. Veerkracht ontstaat in de wisselwerking tussen individuen en hun omgeving, waarbij mensen een beroep (leren) doen op de hulpbronnen die in de sociale context beschikbaar zijn en gezamenlijk geproduceerd worden (Kaulingfreks et al., 2021). Het gaat om persoonlijke hulpbronnen zoals opleiding, werk en inkomen, sociale hulpbronnen zoals sociale contacten, deelname aan verenigingen en toegang tot voorzieningen en fysieke hulpbronnen zoals plekken om anderen te ontmoeten, de kwaliteit van de woning, straat en buurt, en toegang tot ‘groen’ (Blanken et al., 2016). Aan veerkracht zit dus een collectieve dimensie. Daarom is het belangrijk om te kijken naar sociale relaties, de inbedding van mensen in hun sociale context, de gemeenschappen waar mensen deel van uitmaken en waarin zij gezamenlijk werken aan hun leefomgeving. En dit is bij uitstek iets wat sociaal werkers doen: het ondersteunen van het sociaal functioneren van (groepen) mensen.

Naast een collectief perspectief op veerkracht is ook een kritisch perspectief nodig. Allereerst omdat tegenslagen én hulpbronnen niet gelijk en rechtvaardig verdeeld zijn. Sommige groepen worden onevenredig geconfronteerd met tegenspoed. Daarnaast leidt een tekort aan hulpbronnen bovendien vaak tot het wegvallen van nog meer hulpbronnen. Zo zal iemand met weinig inkomen minder snel lid worden van een (sport)vereniging of meedoen aan activiteiten die geld

kosten. Dat bemoeilijkt het verbreden van sociale contacten buiten de eigen kring: het zogeheten ‘overbruggend sociaal kapitaal’. Terwijl andersom mensen die al over veel hulpbronnen of ‘kapitaal’ beschikken daarmee vaak nog meer kapitaal genereren. Zij kunnen wel investeren in gezonde voeding, een personal coach, een koopwoning, cursussen en opleiding, warmtepompen en zonnepanelen (‘S Jongers, 2022). Het zijn voorbeelden van

het zogeheten Mattheüseffect: ‘Want wie heeft, zal nog meer krijgen, en wel in overvloed, maar wie niets heeft, hem zal zelfs wat hij heeft nog worden ontnomen.’ (in Merton, 1968). Daarnaast worden tegenslagen en een tekort aan hulpbronnen vaak veroorzaakt door structurele

Tegenslag is de doffe en veerkracht de blinkende kant van dezelfde medaille

oorzaken: beleid, wetgeving, werkwijzen, hoe de toegang tot voorzieningen is geregeld of heersende opvattingen. Willen we veerkracht versterken, dan is het belangrijk ook iets aan die structurele oorzaken te doen.

'Gelukkig zijn we veerkrachtig, maar onze veerkracht is ook een valkuil. De dag, de week, de maand doorploeteren vergt al meer energie dan wat we eigenlijk kunnen opbrengen.'

'Waar moeten we dan nog de kracht vandaan halen om te vechten voor onze rechten? Wie wil er voor ons opkomen? Want soms ben ik bang dat vroeg of laat de veer dan toch knapt.' (Verhees, 2021)

Niet oneindig

We kijken ook om andere dan de hierboven uiteengezette redenen kritisch naar veerkracht (Van Pelt & Ročak, 2023, p. 9). Ten eerste is veerkracht niet oneindig: als er maar lang genoeg een beroep gedaan wordt op iemands veerkracht, zonder dat er hulpbronnen in de omgeving aanwezig zijn, kan dit ertoe leiden dat de rek eruit gaat en herstel heel moeilijk wordt. Daarnaast benaderen beleidsmakers veerkracht regelmatig te technisch-instrumenteel, waarbij ze zoeken naar interventies die veerkracht kunnen bevorderen met als achterliggende gedachte dat veerkracht een (deel)oplossing is van maatschappelijke en economische problemen zoals armoede, werkloosheid en zorgen over de volksgezondheid (zie bijvoorbeeld Expertise Unit Sociale Stabiliteit, ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2021). De gerichtheid op en verwachtingen van veerkracht bij beleidsmakers kan ertoe leiden dat deze grote problemen ook overgelaten worden aan mensen en hun veerkracht, zoals in bovenstaand citaat het geval lijkt te zijn.

Ook wijzen verschillende wetenschappers (onder meer Hall & Lamont, 2013; Joseph, 2013) erop dat de veerkrachttheorie onderdeel is van de neoliberale agenda. Daarin zijn individuen zelf verantwoordelijk voor succes en tegenslag. Veerkracht verwordt dan al snel tot individuele zelfredzaamheid. Dit neoliberale gedachtegoed omvat ook meritocratisch denken: als je je inzet, goed je best doet en je kansen grijpt, kom je wel vooruit in onze samenleving. Dit gaat gepaard met *victim blaming*. Als het niet lukt om jezelf staande te houden, is dat je eigen schuld. Maar niemand heeft zijn leven volledig in eigen hand, je kunt gewoon veel pech hebben in het leven. Bovendien

zijn kansen niet gelijk verdeeld in onze samenleving. Van zowel veel hoopvollen als van veel hooplozen is de basis van hun goede dan wel uitzichtloze positie al voor de geboorte gelegd ('S Jongers, 2022).

Tot slot is het belangrijk om aandacht te hebben voor vragen als: wie definieert wat veerkrachtig is? Is het nog maatschappelijk geaccepteerd als je niet veerkrachtig bent? In de loop van de tijd heeft veerkracht steeds meer een normatieve in plaats van een neutrale lading gekregen: veerkracht is wenselijk en nastrevenswaardig en wie veerkrachtig is, voldoet aan een maatschappelijke norm.

Sociale veerkracht

Als lectoraat willen we kennis over het begrip veerkracht ontwikkelen om kritisch te kijken naar heersende ideeën over dit begrip en te begrijpen

hoe verschillend mensen sociaal gepositioneerd zijn. Want dit beïnvloedt de tegenslagen waarmee ze geconfronteerd worden en de hulpbronnen in hun omgeving waar ze toegang toe hebben. Kritisch zijn over veerkrachtclaims zien wij als in lijn met de politiserende opdracht van het sociaal werk.

Hoewel veerkracht ook een individuele eigenschap is, focussen we in het lectoraat op veerkracht als een collectieve kwestie. Veerkracht is immers ook een (her)verdelingsvraagstuk:

het roept vragen op over sociale rechtvaardigheid. Van sommige groepen wordt onevenredig veel veerkracht gevraagd, terwijl ze onevenredig weinig hulpbronnen tot hun beschikking hebben. Met het benadrukken van die collectieve en structurele kant, beschouwen we veerkracht als een sociale aangelegenheid. 'Sociaal' verwijst in deze benaderingen naar de interactionele en contextuele kant van veerkracht (Van der Schoor et al., 2022). Veerkracht gaat om de interactie tussen individu en collectief en ontstaat door relaties met anderen en de hulpbronnen die in de omgeving aanwezig zijn. Mensen hebben andere mensen en ondersteunende structuren – wetten, beleid, voorzieningen – nodig om veerkrachtig te kunnen zijn (Van Pelt & Ročak, 2023). Sociaal werkers zijn bezig met het ondersteunen en bevorderen van sociaal functioneren en zij weten dus hoe te kijken en handelen als het gaat om mensen en hun inbedding en relaties met de omgeving. Daarom past het sociaal werk zo goed bij sociale veerkracht.

De veerkrachttheorie maakt ook deel uit van de neoliberale agenda

Samenlevingsopbouw

In de Engelstalige wetenschappelijke literatuur wordt 'sociale veerkracht' *social resilience* of *community resilience* genoemd. We volgen hoe in de sociaal-werkliteratuur veerkracht benaderd wordt en definiëren veerkracht als volgt: *Veerkracht is een proces van stabiliseren of positieve ontwikkeling onder ongunstige omstandigheden, dat op meerdere niveaus – individu, groep, (lokale) gemeenschappen – plaatsvindt en waarvoor het gebruik kunnen maken van hulpbronnen cruciaal is* (Van Pelt & Ročak, 2023, p.11). Deze definitie maakt duidelijk dat sociale veerkracht kan ontstaan door processen die in gang worden gezet door tegenslag en waarbij het zoeken, toegang hebben tot en genereren van hulpbronnen cruciaal zijn. Welke processen dat zijn en hoe deze werken, willen we vanuit het lectoraat gaan onderzoeken. Maar we denken dat het in ieder geval gaat om:

- wederkerige verbindingen leggen tussen individuen, gemeenschappen en de bredere sociale context, en het ondersteunen van mediërende processen;
- ondersteuning van het adaptief en zelforganiserend vermogen van (lokale) gemeenschappen;
- signaleren, agenderen en het beïnvloeden van beleid en structuren, met het oog op vermindering van tegenslag, maatschappelijke kwetsbaarheid en een betere beschikbaarheid van hulpbronnen;
- ervaringskennis, articulatiemacht en de zeggenschap vergroten van gemeenschappen over wat er aan de hand is, wat er moet gebeuren en hoe, en over voor hen wenselijke en haalbare uitkomsten.

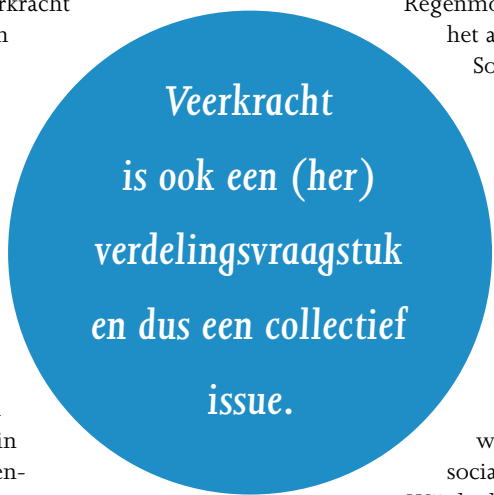
Samenlevingsopbouw en structureel werken, beide belangrijke werkwijzen in het sociaal werk, sluiten hier goed bij aan. De essentie van samenlevingsopbouw is immers het aansluiten bij, opsporen en mobiliseren van hulpbronnen en krachten in gemeenschappen, opdat inwoners zoveel mogelijk zaken met hún inzet en instemming realiseren. Structureel werken gaat over het signaleren, agenderen en beïnvloeden van politiek, beleid en het publieke debat om structurele oorzaken van tegenslag en de ongelijke verdeling van hulpbronnen aan te pakken. Beide vormen horen van oudsher bij het sociaal werk, maar waren de afgelopen

decennia op de achtergrond geraakt. In onderzoek, onderwijs en praktijk is er terecht hernieuwde aandacht voor samenlevingsopbouw en structureel werken (o.a. De Brabander et al., 2021; Van Regenmortel et al., 2022). We zien het als opdracht van ons lectoraat Sociale Veerkracht om bij te dragen aan deze inhaalslag. Daarnaast willen we in het lectoraat verkennen hoe samenlevingsopbouw en structureel werken aan sociale veerkracht kunnen bijdragen. Want ondanks bestaande kennis is er op dit terrein nog veel te winnen. Hoe kunnen sociaal werkers deze werkwijzen gebruiken om sociale veerkracht te bevorderen? Wij denken dus dat sociaal werkers zeker een rol hebben bij het werken aan veerkracht. Maar wat heeft het begrip 'sociale veerkracht' het sociaal werk te bieden?

Zeggenschap

Sociale veerkracht verdient een plek in het sociaal werk. Ten eerste omdat het begrip de mogelijkheid biedt afstand te nemen van een pathologiserende benadering van burgers, met een focus op problemen en gebreken. Met aandacht voor en werken aan veerkracht verschuift de focus naar eigenaarschap, articulatiemacht, handelingsperspectief, agency, kansen en krachten. In plaats van mensen te beschouwen als louter slachtoffers van omstandigheden buiten hun controle, benadrukt het perspectief van veerkracht de manieren waarop mensen betekenis geven aan en actief proberen om te gaan met de tegenslagen in hun dagelijks leven. Dit geldt ook voor het handelen van sociaal werkers. Zo hebben bijvoorbeeld veel opbouwwerkers in het begin van de coronapandemie creatief gehandeld door nieuwe manieren te vinden om met de inwoners in contact te komen en hen te blijven ondersteunen. Dit heeft de gevolgen van coronamaatregelen voor inwoners met een kwetsbaarheid verzacht (Ročak et al., 2020).

Ten tweede gaat de sociale veerkrachtbenadering uit van het fundamentele sociaal-werkconcept van de persoon in de context, met aandacht voor interacties tussen individuen en hun sociale netwerk, en tussen individuen, netwerken en de bredere maatschappelijke context (Koeter, 2022). Dit uitgangspunt verbreedt voor sociaal werkers de te nauwe focus op het individu (De Brabander et al., 2021) en houdt rekening met kansen en

beperkingen in iemands omgeving en hoe deze invloed hebben op iemands sociaal functioneren. Ten derde biedt veerkracht kansen om vanuit een emanciperende en empowerende manier te werken. Een rechtvaardige behandeling, verdeling van bronnen en (h)erkenning van de diversiteit van levenswijzen staan centraal bij deze interpretatie van sociale veerkracht. Dit past in het sociaal werk, dat immers een mensenrechtenberoep is (Hermans et al., 2019).

Ten vierde is er met veerkracht aandacht en waardering voor de manier waarop mensen zelf tegenslag en veerkracht definiëren. Voor sociaal werkers biedt dit ruimte en aandacht voor de inbreng, het eigenaarschap en de articulatiemacht ('S Jongers, 2022) van de mensen en gemeenschappen die te maken hebben met tegenslag. Het versterken van zeggenschap van mensen en het serieus nemen van hun ervaringskennis zijn bij uitstek taken die horen bij sociaal werk (zie de internationale definitie van sociaal werk (IFSW, 2014)). Tot slot biedt het feit dat het begrip 'veerkracht' momenteel resoneert bij beleidsmakers het sociaal werk ook een kans. Sociaal werkers kunnen vanuit hun praktijkkennis en ervaringskennis van inwoners en met gebruik van wetenschappelijke kennis beleidsmakers helpen bij de invulling van het begrip, en daarmee bij het ontwerpen en uitvoeren van sociaal beleid dat sociale veerkracht ondersteunt.

Praktijkgericht onderzoek

Vanuit het lectoraat Sociale Veerkracht stellen we dat de veerkrachtvraagstukken een collectieve en structurele dimensie hebben en dat veerkracht versterken een opgave is voor het sociaal werk, specifiek voor samenlevingsopbouw en structureel werken. De centrale vragen waar wij ons de komende jaren mee bezig gaan houden is: hoe zien processen van sociale veerkracht eruit, hoe kan sociale veerkracht ondersteund worden met samenlevingsopbouw en structureel werken en wat vraagt dat van het handelen van sociaal werkers? Naar deze vragen doen we de komende jaren praktijkgericht onderzoek in de regio Tilburg-Eindhoven-Helmond, gekoppeld aan actuele, regionale vraagstukken zoals de inclusie van expats, sociale stedelijke vernieuwing, samenzorg bij ouderen en (publieke) ruimte voor jongeren. Onze doelen daarmee zijn bijdragen aan de ontwikkeling van sociaal-werkkennis – in lijn met onder meer de landelijke Kennis & Onderzoeksagenda Sociaal Werk (Hooghiemstra & Van Pelt, 2020) - de diverse sociaal-werkpraktijken in de regio versterken én een impuls geven aan de opleiding, met oog op toekomstige sociaal werkers. ●

Maja Ročak en Mariël van Pelt zijn beiden werkzaam als lector bij het lectoraat Sociale Veerkracht van het instituut Sociale Studies van Fontys Hogeschool in Eindhoven. Op 6 april jongstleden hielden zij hun lectorale rede met de titel: *Sociaal werken aan veerkracht*. Deze is te downloaden via <https://fontys.nl/Download/Lectorale-Rede-Sociaal-werken-aan-veerkracht-1.htm>.

Bronnen

- Brabander, de, R., Kaulingfreks, F., Ham, M. (2021). Nieuw maatschappelijk engagement in het sociaal domein. In R. de Brabander, F. Kaulingfreks & M. Ham (Red.) *Sociaal Weerwerk. Maatschappelijke betrokkenheid in zorg en welzijn*, (pp. 5-22). Van Gennep.
- Expertise Unit Sociale Stabiliteit, Ministerie van Sociale Zaken en werkgelegenheid (2021). *Weerbare individuen, weerbare gemeenschappen. Een inventarisatie van interventies gericht op het versterken van weerbaarheid van individuen en gemeenschappen*. Rijksoverheid, Publicatie-nr. 21700491.
- Hall, P. & Lamont, M. (Red) (2013). *Social Resilience in the Neoliberal Era*. Cambridge University Press.
- Hermans, K., Raeymaeckers, P., Roose, R., & Vandekinderen, C. (2019). *Sociaal Werk. Mensenrechten in de praktijk*. Lannoo Campus.
- Hooghiemstra, E., & Van Pelt, M. (2020). De Kennis- & Onderzoeksagenda Sociaal Werk. Movisie. Geraadpleegd via Kennis- en Onderzoeksagenda Sociaal Werk | Movisie
- Kaulingfreks, F., Siekelinck, S., & Walraven, G. (2021). *Perspectieven op veerkracht: een inleiding voor professionals in het sociaal domein*. Hogeschool InHolland en Vrije Universiteit Amsterdam.
- Koeter, L. (2022). *Beroepsprofiel van de sociaal werker*. BPSW. Geraadpleegd via: www.bpsw.nl/app/uploads/Beroepsprofiel-van-de-Sociaal-Werker.pdf
- Joseph, J. (2013). *Resilience as embedded neoliberalism: A governmentality approach*. *Resilience*, 1(1), 28-52.
- Merton, R. K. (1968). The Matthew effect in science: The reward and communication systems of science are considered. *Science*, 159(3810), 56-63
- Pelt, M. van, & Ročak, M. (2023). *Sociaal werken aan veerkracht*. Lectorale rede Fontys Hogeschool.
- Ročak, M., Van Lieshout, C., & Keinemans, S. (2020). *Nieuwe regels, nieuwe mogelijkheden: Opbouwwerk in tijden van COVID-19*. Werkplaats Sociaal Domein Zuyd. Beschikbaar via www.werkplaatsensociaaldomein.nl/sites/default/files/2020-12/Opbouwwerk-in-tijden-van-COVID-19.pdf
- 'S Jongers, T. (2022). *Beledigende broccoli*. Van Gennep.
- Schoor, Van der, Y. M., Duyndam, J., Witte, T., & Machielse, A. (2022). 'What's important to me is to get people moving.' Fostering social resilience in people with severe debt problems. *European Journal of Social Work*, 592-604. doi.org/10.1080/13691457.2021.1997930
- Verhees, S. (2021). *Armoede anno 2021: 'Mijn veerkracht is ook een valkuil'*. Sociaal.net. Geraadpleegd via <https://sociaal.net/verhaal/armoede-anno-2021-mijn-veerkracht-is-ook-een-valkuil/>

